

نقش فضای مجازی در تزلزل خانواده از دیدگاه قرآن و روایات

عاطفه حیدری راد^۱

ام البنین گلشن

سمیه گلشن

چکیده

خانواده، مهم ترین نهاد در جامعه است که فرزندان در آن تربیت و رشد می‌یابند، اما امروزه فضای مجازی باعث شده است که افراد بیشتر وقت خود را در شبکه های اینترنتی بگذرانند و به خانواده کمتر اهمیت داده شده است و عواملی همچون تنوع طلبی، تجمل گرایی و... که در فضای مجازی بیشتر به چشم می خورد، که نظام خانواده کم کم رو به تزلزل برود و استحکام خود را از دست بدهد. این مقاله به بررسی نقش های فضای مجازی بر تزلزل خانواده پرداخته است. روش و ابزار کار در این مقاله توصیفی-تحلیلی و جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای گردآوری شده است. اینترنت وسیله ای است قوی که هم می تواند ابزار آموزش و تعلیم و رشد علمی و فرهنگی و اجتماعی خانواده باشد و همچنین می تواند در جامعه فساد به وجود بیاورد. نقش های معنوی فضای مجازی در تزلزل خانواده که عبارتند از: انزوای طلبی، پرخاشگری، کاهش معاشرت با خانواده و نقش های مادی که عبارتند از: تجمل گرایی، تنوع طلبی، اتلاف وقت اشاره شده است.

^۱. طلاب سطح دو، حوزه علمیه فاطمیه (س).

مقدمه

خانواده مهم ترین نهاد اجتماعی یک جامعه است، که نقش اساسی و تاثیرگذاری در پویایی، سلامت و رشد آن جامعه دارد. به دلیل تاثیرات مستقیم خانواده و جامعه بر یکدیگر، پایداری و استحکام یک جامعه به شدت، تابع استحکام پایه‌های خانواده‌های آن جامعه است.، بنابراین ضرورت و اهمیت این موضوع باعث شده است که هر عاملی که باعث تزلزل و فروپاشی خانواده می‌شود با شناسایی شود و بنابر تاثیری که دارد باید حذف شود. از طرفی تغییرات هر جامعه بر اجزای آن، از جمله خانواده اثر گذار است، یکی از پدیده‌هایی که امروزه خانواده‌ها را تحت تاثیر قرار داده، اینترنت و فضای مجازی است؛ که تاثیرات زیادی در ابعاد مختلف بر خانواده دارد، از یک سو گسترش و سهولت ارتباطات در دنیای امروز به وسیله فضای مجازی و کارکردهای مثبت آن که استفاده از آن را برای خانواده‌ها اجتناب ناپذیر کرده است و از طرف دیگر تاثیرات منفی فضای مجازی هم که باعث فروپاشی خانواده ها می شودهم غیر قابل انکار است. بنابراین برای آشنایی بیشتر به چند پیشینه در راستای این موضوع پرداخته شده است:

- بررسی نقش‌های مختلف فضای مجازی بر خانواده، در بهره‌گیری از نقش‌های مثبت این فضا و کاهش دادن نقش‌های منفی آن بسیار ضروری به نظر می‌رسد، در این خصوص با وجود نو بودن موضوع؛ پژوهش‌هایی صورت گرفته که اغلب به ذکر کارکردهای منفی یا آسیب‌های این پدیده پرداخته اند، از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به -فضای مجازی و آسیب‌های آن در خانواده- اثر مهرداد برون و -فضای مجازی و آسیب‌های خانوادگی- از مزده حسن شاهی، و همچنین -کتاب شبکه‌های مجازی و خانواده- نوشته کیومرث فرحبخش و محمد رضا راوندی که به جنبه‌های مفید و سازنده فضای مجازی و نیز بیشتر به آثار مفید و مثبت فضای مجازی پرداخته است.

در مقاله حاضر سعی بر آن است که ابتدا به مفهوم شناسی و سپس میان نقش ها و کارکرد های منفی فضای مجازی که کم تر مورد توجه قرار گرفته است و نیز نقش ایجاد فضای مجازی در تزلزل خانواده در دو حیطه آسیب های معنوی و مادی مورد توجه قرار گرفته است..

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. فضا در لغت

فضا: مکان باز و وسیع،^۱ میدان و جای فراخ، عرصه وسعت.^۲

۱-۲. مجازی در لغت و اصطلاح

مجازی: (صفت فارسی) مأخوذ از عربی، منسوب به مجاز، ضد حقیقت،^۳ غیر حقیقی، مقابل حقیق.^۴ فضای مجازی از نظر لغوی: یعنی مکان وسیعی که حقیقی نیست فضای مجازی را می توان برای شبکه های رایانه ای و ارتباطی به کار برد، در حقیقت فضای مجازی نوع متفاوتی از واقعیت مجازی و دیجیتالی است که توسط شبکه های رایانه ای هم پیوند تامین می شود که در حالتی ساده می توان آن را مترادف با شبکه های جهانی اینترنت دانست. در هر حال فضای مجازی در هر تعبیر و تعریفی، قلمروی وسیع، بکر و بدیع است که برای ساکنان خود امکانات، آزادی ها، فرصت ها، تهدید ها، دلهره ها و آسیب های نوینی را به همراه دارد، این فضا شامل انواع موتور های جستجو و جوگر، پیام رسان ها، اتاق های گفت و گو، شبکه های اجتماعی و... می باشد.

۱. اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن، ج ۲، ص ۷۰.

۲. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج ۴، ص ۲۵۶۹.

۳. همان، ج ۵، ص ۳۱۳۲.

۴. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲، ص ۲۶۰۴.

۲. نقش های ایجابی فضای مجازی در تزلزل خانواده

فضای مجازی می تواند در تزلزل خانواده آسیب هایی به همراه داشته باشد. از جمله آسیب های معنوی که باعث انزوا طلبی، پرخاشگری، کاهش معاشرت در خانواده شود و نیز آسیب های مادی مانند، تجمل گرایی، تنوع طلبی، اتلاف وقت در خانواده شود که همه این موارد از دیدگاه قرآن و روایات بررسی شده است.

۲-۱. آسیب های معنوی

از مهم ترین آسیب های معنوی می توان به انزوا طلبی، پرخاشگری، کاهش معاشرت در خانواده اشاره نمود. که در ادامه به آن ها پرداخته شده است.

۲-۱-۱. انزوا طلبی

امروزه بیشتر افراد خانواده در فضای مجازی حضوری فعال دارند و فضای مجازی نقش مهمی در زندگی این افراد ایفا می کند و همین باعث شده تا افراد سرگرم این محیط شوند و تمرکزی بر خانواده نداشته باشند این باعث می شود تعامل و گفتگو در خانواده از بین برود و فرزندان هر روز از خانواده فاصله بگیرند و این فاصله باعث گوشه گیری و انزوای افراد خانواده به خصوص فرزندان می شود و افراد گوشه گیر از ارتباط با دیگران خودداری می کنند

خداوند در قرآن کریم می فرماید: (هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ - وَ أَلَفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مَا أَلَفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلَفَ بَيْنَهُمْ أَنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ). یاری خود و مؤمنان تقویت کرد، و میان دل های آنها الفت برقرار ساخت، اگر تمام آنچه را روی زمین است صرف می کردی که میان دل های آنها الفت دهی، نمی توانستی، ولی خداوند در میان آنها الفت ایجاد کرد، او توانا و حکیم است.^۱

اگر اسلام برای انزوا و گوشه گیری و عزلت ارزشی قائل بود، هرگز تألیف بین قلوب مؤمنین و پیوند آنها را به یکدیگر به عنوان معجزه بزرگ برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان نمی کرد
این تعبیر نشان می دهد که نه تنها زندگی در دل اجتماع مطلوب است، بلکه باید چنان پیوندی در دل ها ایجاد شود که آنها را یک پارچه کند

بدیهی است که هرگز نمی توان گفت این مربوط به زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و عصر آن حضرت بوده، چرا که در هر زمان مدافعان حق باید گرد محوری جمع شوند، و با تألیف قلوب، جمعیتی قوی و نیرومند بسازند، و از حق و امام زمان و پیشوای خود دفاع کنند.^۲

روایات متعددی وجود دارد که در اسلام از انزوا و گوشه گیری به شدت نهی شده است:

۱. انفال، ۶۲/۶۳.

۲. مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۴۵۵.

فراغت قبل از اشتغال، جوانی قبل از پیری و بی‌نیازی را قبل از تهی دستی». امیرمؤمنان علی (ع) فرمود: «تزوّد من یومک لغدک، واغتنم عفو الزّمان، و انتهز فرصتا الامکان؛ از امروزت برای فردایت توشه بگیر و فراهم شدن وقت را غنیمت شمار و از فرصت و مهلت و امکانات استفاده کند».^۲

۳. نقش‌های استمراری فضای مجازی در تزلزل خانواده

۳-۱. کاهش تعاملات اعضای خانواده

فضای مجازی در دنیای مدرن امروز به یک بخش اساسی از زندگی ما تبدیل شده است این فضا می‌تواند به شکل قابل توجهی بر روابط عاطفی و ارتباطات بین اعضای خانواده تاثیر بگذارد یکی از جدی‌ترین نگرانی‌ها در مورد تاثیر فضای مجازی بر خانواده، کاهش کیفیت ارتباطات خانوادگی است اعضای خانواده اغلب به جای گذراندن وقت با یکدیگر ساعات زیادی را در فضای مجازی می‌گذرانند این موضوع باعث کاهش فاصله عاطفی میان اعضای خانواده و کاهش تعاملات چهره به چهره و افزایش انزوا می‌شود. از این رو والدین به جای اینکه بیشتر وقت خود را با فرزندان بگذرانند زمان بیشتری را در شبکه‌های اجتماعی می‌گذرانند که باعث کاهش ارتباطات عاطفی می‌شود و آسیب‌های فراوانی را برای فرزندان به وجود می‌آورد قرآن کریم این اصل اساسی را با واژگانی زیبا چنین بیان می‌کند.

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۱؛ از نشانه‌های خداست آن که آفرید برای شما همسرانی از جنس خودتان تا بدیشان آرام گیرید و میان شما دوستی و مهربانی نهاد. هر آینه در این کار برای مردمی که بیندیشند نشانه‌ها و عبرت‌هاست»^۲.

روایات فراوانی نیز به اهمیت خانواده تاکید داشته اند از جمله: پیامبر صلی الله علیه و آله: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُؤْمِنَ وَ يُحِبُّ أَهْلَهُ وَوَلَدَهُ وَ أَحَبُّ شَيْءٍ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَرَى الرَّجُلَ مَعَ امْرَأَتِهِ وَ وَلَدِهِ عَلَى مَائِدَةٍ يَأْكُلُونَ فَإِذَا اجْتَمَعُوا عَلَيْهَا نَظَرَ إِلَيْهِمُ بِالرَّحْمَةِ لَهُمْ فَيَغْفِرُ لَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقُوا مِنْ مَوْضِعِهِمْ خَدَّاهُ، مؤمن و خانواده و فرزندان را دوست دارد. محبوب‌ترین چیز نزد خداوند آن است که مرد را با زن و فرزندان بر سفره‌ای ببیند که از آن غذا می‌خورند. پس در آن هنگام که بر سفره گرد آیند، به آنها نگاهی مهربانانه می‌کند و آنها را پیش از آن که از جای خود متفرق شوند، می‌آمرزد»^۴.

۱. علاء الدین، کنز العمال، ج ۴۳۴۹۰.

۲. درآمدی، غررالحکم و دررالحکم، ج ۱، ص ۳۹۴.

۳. روم: ۲۱.

۴. شریف الرضی، تنبیه الغافلین، ص ۳۴۳، ج ۴۹۸.

۳-۲. کاهش ارزش های دینی و اعتقادی

امروزه با گسترش فضای مجازی و سرگرم بودن خانواده در محیطی به غیر از محیط طبیعی باعث شده که نگرش فرزندان نسبت به دین و مذهب تغییر پیدا کند چون فرزندان پدر و مادر را الگوی خود قرار می دهند وقتی که می بینند آنها ورزش های دینی پایبند نیستند فرزندان نیز واکنش مثبتی به مسائل دینی نشان نمی دهند و باعث می شود اعتقاد آنان به دین و مذهب کاهش یابد وقتی والدین به الگوهای خانوادگی، برنامه های مذهبی مانند: نماز و روزه و دعا و نیایش و... اهمیت نشان ندهند و درگیر تجملات و شبکه های مجازی شوند باعث میشود فرزندان نیز نسبت به ارزش های دینی بی توجه باشند و کم کم مسائل دینی در خانواده کم رنگ میشود و ارزش های دینی و اعتقادی خانواده از بین میرود.

قرآن کریم نیز می فرماید: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» «هرکس از توجه و یاد من روی برگرداند زندگی سخت و پرفشاری خواهد داشت»^۱ در روایات نیز تاکیدات فراوانی به اهمیت دین و دینداری شده است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ بَيْتٍ خَيْرًا فَقَهَّهْمُ فِي الدِّينِ وَوَقَّرَ صَغِيرَهُمْ كَبِيرَهُمْ وَرَزَقَهُمُ الرِّفْقَ فِي مَعِيشَتِهِمْ وَالْقَصْدَ فِي نَفَقَاتِهِمْ وَبَصَّرَهُمْ عُيُوبَهُمْ فَيَتُوبُوا مِنْهَا؛ هرگاه خداوند برای خانواده ای خیر بخواهد آنان را در دین دانا می کند، کوچک ترها بزرگ ترهایشان را احترام می نمایند، مدارا در زندگی و میانه روی در خرج روزیشان می نماید و به عیوبشان آگاهشان می سازد تا آنها را برطرف کنند»^۲.

۴. نقش های افزایشی فضای مجازی در تزلزل خانواده

۴-۱. افزایش اضطراب

حجم زیاد اطلاعات و محتوای موجود در اینترنت می تواند منجر به فشار روانی و اضطراب در افراد شود. همچنین مواجهه با اخبار منفی و محتوای خشونت آمیز می تواند سلامت روان افراد را به مخاطره اندازد و کارکرد خانواده را مختل سازد. بنابراین استفاده از فضای مجازی برای فرزندان باید تحت نظارت والدین صورت بگیرد اگر والدین به این مسئله بی تفاوت باشند ممکن است افراد خانواده در فضای مجازی مورد آزار و اذیت و تهدید قرار بگیرند که

۱. طه: ۱۲۴.

۲. پاینده، نهج الفصاحه، ص ۱۸۱، ح ۱۴۷.

منجر به آسیب‌های روحی و روانی جدی مانند اضطراب و حتی گاهی سبب خودکشی شود پس برای اینکه خانواده از این آسیب‌ها در امان باشد باید استفاده از فضای مجازی به مقدار نیاز و ضرورت باشد.

قرآن کریم در آیات فراوانی به رفع اضطراب سفارش کرده است. از جمله: الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» با یاد خدا، دل آرامش پیدا می‌کند.^۱ در روایات بسیاری نیز از اضطراب نهی شده است

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» با یاد خدا، دل آرامش پیدا می‌کند.

امام صادق (ع) فرموده اند: «از دو خصلت بر حذر باش: اضطراب و تنبلی؛ چرا که اگر مضطرب شوی، صبر و پایداری بر مسیر حق نخواهی داشت، و اگر تنبلی کنی، حقوق دیگران را ادا نمی‌کنی. همانا مسیح (ع) می‌گفت: کسی که هم و غمش زیاد شود، جسمش بیمار و رنجور خواهد شد.^۲

۴-۲. افزایش افسردگی

امروزه استفاده بیش از اندازه از اینترنت و فضای مجازی باعث انزوای اجتماعی، تنهایی و دوری از خانواده و در خطر افتادن سلامت روان می‌شود مطالعات و پژوهش‌ها نشان داده است که افرادی که اعتیاد به اینترنت دارند بیشتر از دیگران به افسردگی مبتلا می‌شوند این افراد نمی‌توانند به خوبی با دیگران ارتباط برقرار کنند فرزندان هنگام حضور در شبکه‌های مجازی به صورت ناخودآگاه خود را با دیگران مقایسه می‌کند و همین اتفاقات ساده سبب می‌شود که فرد دچار افسردگی به شبکه‌های اجتماعی شود بنابراین خانواده‌ها باید محدودیت زمانی ایجاد کنند این محدودیت‌ها سبب می‌شود که حواسشان به ساعات استفاده از اینترنت باشد تا فرزندان از این آسیب در امان باشند.

قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «غَسَىٰ أَنْ تَكَرَّهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَغَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» و چه بسا از چیزی ناخشنودید، و آن برای شما خوب است؛ و چه بسا چیزی را دوست می‌دارید و آن برای شما بد است. و خدا می‌داند، و شما نمی‌دانید.^۳

در روایات بسیاری نیز از افسردگی نهی شده است: امام علی (علیه السلام) فرمودند: إِنَّ هَذِهِ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ دَانٌ، فَأَبْتَغُوا لَهَا طَرَائِفَ الْحِكْمَةِ: این دل‌ها همانند تن‌ها، خسته و افسرده می‌شوند. برای رفع ملالت و افسردگی آنها سخنان حکمت آمیز و زیبا و ظریف انتخاب کنید.^۴

۱. رعد: ۲۸.

۲. قمی، امالی الصدوق، ص ۶۳۶.

۳. بقره: ۲۱۶.

۴. دشتی، نهج البلاغه، ج ۴، ص ۸۴۰.

نتیجه گیری

شناخت نقش‌های تاثیرگذار بر نهاد خانواده و کارکردهای آن به حفظ استحکام این نهاد کمک می‌کند لذا در مقاله حاضر، نقش‌های فضای مجازی که با وجود نو بودن، خانواده و اعضاء آن را به شدت تحت تاثیر قرار داده مورد بررسی قرار گرفت و نتایج ذیل حاصل شد؛ فضای مجازی در عین مفید بودن، در صورت عدم و مدیریت و استفاده صحیح به تهدیدی برای خانواده تبدیل شده و نقش‌ها و آسیب‌های منفیان بیشتر از کارکردهای مثبت می‌شود، نقش‌های معنوی فضای مجازی که عبارتند از: انزوا طلبی، پرخاشگری، و کاهش معاشرت با خانواده و نقش‌های مادی که عبارتند از: تجمل گرایی، تنوع طلبی و اتلاف وقت است مقاله حاضر با پرداختن به نقش فضای مجازی در تزلزل خانواده از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته است و استفاده از این فضا را در صورت مدیریت خانواده توصیه می‌کند.

منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

- ۱- اصفهانی، راغب، معجم مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دار کتاب العربی، بی تا.
- ۲- آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، بی جا، دار الکتب الاسلامی، بی تا.
- ۳- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: سازمان انتشارات جاودان، ۱۳۲۴ ه ش.
- ۴- پور فلاحی، محمد رضا، اخلاق زندگی (۳) قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۸ ه ش.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: چاپ دوم، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. بی تا.

۶- سیاح طاهری، محمد حسین و دیگران، حقیقت مجازی (درباره فضای مجازی چه بدانیم و چه بگوییم؟) تهران، بی نا، بی تا.

۷- شجاعت علی، عرفانی محمد نظیر، آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان، اولین کنفرانس بین المللی ظرفیت شناسی و تاثیر گذاری فضای مجازی در ارتقای آموزش های دینی، ۱۳۹۶ ه.ش.

۸- شجاعی، محمد صادق، روانشناسی و آسیب شناسی اینترنت، نشریه روانشناسی دین، ۱۳۸۷ ه.ش.

۹- شریف الرضی، محمد حسین، تنبیه الغافلین، تهران: پیام حق، ۱۳۷۸ ه.ش.

عابدی، محمد، چهل حدیث پیشگیری از جرم و گناه، قم سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقر العلوم انتشارات نور السجاد، ۱۳۸۹ ه.ش.

۱۰- علاالدین، علی متقی هندی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۰۵ ه.ق.

۱۱- غزالی، محمد، احیاء علوم الدین، ترجمه مؤید الدین محمد خوارزمی، به کوشش حسین خدیو جم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۶ ه.ش.

۱۲- قمی، ابو جعفر محمد علی بن حسین بن موسی بن بابویه، امالی اصدوق، مترجم کمره ای محمد باقر، تهران: بی جا، ۱۳۹۰ ه.ش.

۱۳- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ه.ق.

۱۴- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیا التراث العربی، ۱۴۰۳ ه.ق.

۱۵- مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: چاپ دوم، مدرسه امام علی بن ابی طالب، ۱۳۸۴ ه.ش.

۱۶- موحد نیا، فریدون، عوامل گرایش نسل نوجوان و جوان به فرهنگ بیگانه، تهران: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲ ه.ش.

۱۷- نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران، بی نا، ۱۳۴۳ ه.ق.